

Atferdsanalysens styrke og begrensning

Jan Smedslund
professor emeritus, Universitetet i Oslo

Klinisk visdom består av psykologikk, av hvordan vi må forstå psykologisk behandling.

Jan Skjerve og Sissel Reichelts artikkel «Atferdsanalysens glemte potensial» er en klar og konsentrert presentasjon av brokker av klinisk visdom, og gir et godt utgangspunkt for å plassere deres posisjon i en større sammenheng (Skjerve & Reichelt, 2019). Posisjonens styrke ligger i at den utdyper deler av psykologikken rundt primitiv-begrepet «å gjøre» («å handle»), og begrensningen ligger i at begrepet atferd er gitt en fysikalsk definisjon som utelukker psykologiske distinksjoner.

Ingen av de 10 påstandene er resultatet av empirisk forskning, og ingen av dem kan prøves empirisk. De er alle avledninger av psykologikken

Med bakgrunn i mitt eget ståsted (Smedslund, 2016a, 2016b) vil jeg direkte kommentere Skjerve & Reichelts 10 påstander.

Påstand 1. «Atferden er problemet». Definisjonen av atferd var behaviorismens akilleshæl, og kan forklare hvorfor atferdsanalysen fra 1970- og 80-årene er blitt borte. Det er viktig for den påfølgende diskusjonen at definisjonsspørsmålet blir avklart. Følgende stiliserte eksempel kan belyse spørsmålet:

En person reiser sin høyre arm og holder pekefingeren i vertikal stilling. Dette er en bevegelse som kan fotograferes og måles i minste detalj. Problemet er at eksakt samme bevegelse kan bety uendelig mange ting, alt etter sammenhengen, og at disse betydningsforskjellene ikke kan måles og registreres. De må beskrives i et annet begrepssystem enn det fysikalske, og tilsløring av dette kan betegnes som en «kategorifeil» (Bennett & Hacker, 2003). En bevegelses mening er den eneste muligheten for å forutsi hva personen vil gjøre i andre situasjoner – psykologen må forstå hva klienten mener. Jerome Bruner brukte det fengende uttrykket «Acts of Meaning» (Bruner, 1990). I likhet med Skjerve og Reichelt mener også jeg at atferden er viktig, men ikke som fysisk beskrevet, men som noe personen gjør, er rettet mot noe, og begrunnet av noe. Å «gjøre» («handle») er et av de 60+ primitivbegrepene som finnes i alle språk (Goddard & Wierzbicka, 2014).

Påstand 2. «Observasjon er den viktigste kartleggingsmåten.» I henhold til foregående, og hvis man bruker fysisk definisjon av atferd, er denne påstanden klart villedende. En presis registrering av tidspunkt, hurtighet og bevegelsesdetaljer gir ingen informasjon om hva personen gjør, hva handlingen er rettet mot, og hva som forklarer den. Psykologiske prosesser kan ikke observeres, registreres og måles som fysiske prosesser, men bare forstås. Den subtile tilsløringen av forskjellen mellom de to terminologiene forklarer den utbredte begeistringen for nevrofag i dagens psykologi.

Påstand 2 er altså viktig, men bare hvis observasjon betyr å avdekke meningen med (betydningen av) hva personer gjør. Påstanden er ikke basert på empiri, men følger nødvendig av at formålet er å kunne forutsi bedre hvordan personen vil handle under ulike betingelser (psykologikk).

Påstand 3. «Problemer kan alltid omdefineres.» Denne påstanden springer ikke ut av empiri, men illustrerer bruk av psykologikk. Psykologen tenker for eksempel på negasjonen av eller det resiproke (omvendte) av en påstand for å åpne for andre løsninger. Dette er bruk av det Piaget-tradisjonen kaller INRC-gruppen (identitet – negasjon – resiprok (det motsatte) og korrelat) (Piaget, 1957). Igjen

mener jeg påstand 3 er holdbar og verdifull, men den bygger ikke på empiri, men på psykologikk og representerer samme åpne holdning som den generelle bricoleur-modellen (Smedslund, 2016b).

Påstand 4. «Når atferd varer over tid, er det alltid noe som holder den ved like.» Igjen er dette et utsagn som ikke bygger på empiriske funn, men som uttrykker en nødvendig sannhet som følger av forutsetninger som vi må ta for gitt. Den følger av at handlinger er målrettet og irreversible (at vi husker). Begge forutsetninger er innebygget i språkets genetisk bestemte struktur og kan ikke benektes. Altså er påstand 4 noe vi alle må være enig i.

Påstand 5. «Atferden bør operasjonaliseres.» Skjerve og Reichelt begrunner dette med å peke på at «begreper må defineres tydelig», og at «enighet om hvilken atferd som er problematisk, er et vilkår for pålitelig observasjon.» Så langt er jeg enig, men som det fremgår av omtalen av de første to påstandene, kan «operasjonalisering» ikke være spesifisering av fysiske kjennetegn, men bare enighet om språkbruk for å beskrive en meningsfull målrettet handling.

Påstand 6. «Forsøkene på problemløsning øker ofte sannsynligheten for at problemene gjentas.» Skjerve og Reichelt legger til at «det som følger umiddelbart etter en atferd, er den mest sannsynlige opprettholdende forsterkeren», og at det derfor «er lurt å prøve noe annet enn det en vanligvis har gjort». Prinsippene for operant betingning følger logisk av at atferd er målrettet, og at vi husker. Skjerve og Reichelt beskriver hvordan bedre løsninger kan bli funnet når det tas hensyn til hva klienten oppfatter og har som målsetting. Dette illustrerer bruk av elementær psykologikk.

Påstand 7. «I analysen av samspill kan en velge hva som skal være forsterkningsbetingelser, og hva som skal være respons.» Her gis et eksempel som belyser dette, nemlig å løse en fastlåst konflikt mellom mor og sønn ved å instruere sønnen om hvordan moren skulle behandles for å bli «grei». Hvis dette psyko-logiske resonnementet ikke virker, vet man at en eller flere antatte forutsetninger ikke er til stede. Denne påstanden peker på en logisk mulighet.

Påstand 8. «En bør starte med å jobbe med noe positivt.» Her skriver Skjerve og Reichelt om fordelene med å begynne med noe lett som gir lyst til å jobbe videre. Dette er en logisk sannhet som må virke når alle forutsetninger er til stede. Hvis det ikke virker, vet man at en eller flere forutsetninger ikke er der. Påstanden er ikke resultat av empiriske funn, men enda et eksempel på kreativ utnyttelse av logiske muligheter.

Påstand 9. «En må legge til rette for generalisering av atferdsendringer over ulike situasjoner.» Dette er en påstand som ikke kan meningsfullt benektes, og altså er logisk nødvendig.

Påstand 10. «Varige endringer krever nye stabile betingelser.» Påstanden er nødvendig sann gitt noen generelle forutsetninger. Eksemplet som det vises til, inneholder derimot en rekke formuleringer som vanskelig kan oversettes til fysisk atferdsspråk, og som vel viser at Skjerve og Reichelts kliniske forståelse for lengst har beveget seg bort fra en fysisk forankring av atferdsbegrepet.

Konklusjon

Ingen av de 10 påstandene er resultatet av empirisk forskning, og ingen av dem kan prøves empirisk. De er alle avledninger av psykologikken, det vil si av den genetisk bestemte begrepsstrukturen i menneskelig språk som former hvordan vi må kommunisere. Vi kan bare lære av det som er stabilt, og dette finnes bare i menneskeskapt sosiale regler. Ut over dette finner vi ikke psykologiske lovmessigheter, og akkumulerende og generaliserende empirisk forskning er derfor umulig. En annen ting er at psyko-logiske sammenhenger ofte blir lagt merke til ut fra refleksjon over opplevelser.

Skjerve og Reichelts 10 punkter illustrerer etter min mening klart hvordan klinisk visdom består av psykologikk, det vil si hvordan vi må forstå psykologisk behandling.

Jan Smedslund, Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo

Referanser

- Bruner, J. (1990). *Acts of Meaning*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bennett, M.R. & Hacker, P.M.S. (2003). *Philosophical Foundations of Neuroscience*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Goddard, C. & Wierzbicka, A. (2014). *Words and Meanings: Lexical Semantics Across Domains, Languages & Cultures*. Oxford: Oxford University Press.
- Piaget, J. (1957). *Logic and Psychology*. New York: Basic Books.
- Skjerve, J. og Reichelt, S. (2019). Atferdsanalysens glemte potensial. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 56, 565 - 569.
- Smedslund, J. (2016a). Why psychology cannot be an empirical science. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 50. 185 - 195.
- Smedslund, J. (2016b). Practicing Psychology without an Empirical Evidence-Base: The Bricoleur-Model. *New Ideas in Psychology*, 43, 50 - 56.